

DOI: 10.36719/2663-4619/61/125-128

Fərəh Ağasəlim qızı Abdullayeva
Xəzər Universiteti

AZƏRBAYCANIN MAARİF FƏDAILƏRİ

Açar sözlər: yeni əlifba komitəsinin üzvlərindən biri, Azərbaycan orfoqrafiyasının yaradıcısı, pədaqoji təhsil sisteminin əsasını qoyan, dünya şöhrətli azərbaycanlı akademik, repressiya qurbanları

Dedicated himself to education the intelligence of Azerbaijan Summary

13 October 1937 entered in the fate of our people with the execution of our intellectuals, who devoted their lives to the development of science, literature, culture, ideas of independence, but whose desires, aspirations were stained with blood. The people of Azerbaijan have lost bright faces, outstanding teachers and world-famous scientists who make up the intellectual wealth of the nation. Among them were Hacı Kərim Sanılı (1878-1937); Bekir Behbud oğlu Chobanzadə (1893-1937); Hanafi Baba oğlu Zeynalli (1896-1937). Presentation of repressed Azerbaijani educators to the world should be the main task of young researchers - teachers, as well as journalists. For this reason, it is recommended that this article be made available to the general public.

Key words: one of the members of the new alphabet committee, the creator of the Azerbaijani spelling, the founder of the pedagogical education system, the world-famous Azerbaijani academician, the victims of repression

Azərbaycan pədaqoji fikir tarixində görkəmli yer tutan əsl xalq ziyalısı, pədaqoq, metodist, istedadlı müəllim, xalqın azadlığı və səadəti uğrunda yorulmadan mübarizə aparan simalardan biri Hacı Kərim Sanılı olmuşdur. Milli dəyərlərimizin şagirdlərə kiçik yaşlarından başlayaraq öyrədilməsini əsas götürən Hacı Kərim Sanılı barəsində bu fikri cəsarətlə demək olar ki, onun yaratdığı pədaqoji sistemin əsasını əmək və əməyə məhəbbət tərbiyəsi təşkil edir. Əslində, onun ədris etdiyi fənn və dərslilər müasir dövrümüzdə “Həyat Bilgisi” kimi tanınan fənnin tədrisi olub desək heç də yanılmırıq. Rəsmxətt və rəsm fənlərini də gözəl bilən Sanılı şifahi xalq ədəbiyyatımızdan götürdüyü şer, kiçik hekayə nümunələrini gözəl illüstrasiyalar şəklində şagirdlərə çatdırmaqla, onların zehni inkişafına, təxəllüyünün formalaşmasına həmişə önəm vermişdir.

1937 və 1938-ci ildə tutulanlar üçün hökm Dövlət başında oturan, heç bir ali təhsili olmayan “Üçlük”dən: Stalin, Beriya və Yejov tərəfindən həyata keçirilən 12493 nömrəli istintaq işi üzrə mühakimə edilən ziyalıların yer üzündən silinməsi idi. Əhalinin hər min nəfərinə düşən repressiya qurbanlarının sayına görə Azərbaycan keçmiş Sovet respublikaları arasında xüsusilə fərqlənərək ilk yerlərdə qərarlaşmışdı.

Xalqın əqli potensialının fiziki cəhətdən aradan götürülməsi üçün bu ziyalıları yaşayış mühitindən ayırmaq və təcrid etmək zəruri idi. İstintaq ondan ötrü aparılırdı ki, güllələnməmişdən və öldürülməmişdən qabaq əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş lazımi ifadələr zorla, əziyyət verməklə, rezin dəyənlərlə döyülməklə alınsın. Əks halda respublikamızın bütün görkəmli ziyalılarını, alimlərini, genofondunu aradan götürmək planı həyata keçməyəcəkdi.

Alimləri bir-biri ilə üz-üzə qoyurdular, bir adamın belə tab gətirməyəcəyi təkmilləşdirilmiş cəza üsullarından istifadə edilirdi. Müstəntiqlərin əksəriyyətinin nə tutarlı faktları nə də savadları var idi. Tutulan ziyalılarımız xalq düşməni, əksinqilabçı, pantürkist və millətçi kimi ifşa edilərək məhv edilmək üçün nəzərdə tutulmuşdular.

1937-ci ildə Azərbaycan xalqı millətin intellektual sərvətini təşkil edən parlaq simalardan, bütöv bir nəsildən məhrum oldu. Millətimizin on illərlə formalaşmış genofondu məhv oldu. Nəsillər arasında olan mənəvi bağlar qırıldı. Azərbaycan cəmiyyətinin ən istedadlı, elmlı, əməksevər, mütərəqqi təbəqəsi vəhşicəsinə, xüsusi qəddarlıqla məhv edildi.

Xalqımızın taleyinə 1937-ci ilin oktyabrın 13-ü ömrünü elmin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin inkişafına, istiqlal ideyalına həsr etmiş, amma, istək, arzu, məsləkləri qana bələnmiş ziyalılarımızın güllələnmə aktı ilə daxil olub. Arxivlərdə saxlanılan qalın-qalın “Delo”lardan aydın olur ki haqqında ən çox material toplanılan ziyalılar Bəkir Çobanzadə və Hənəfi Zeynalli olmuşdur. Mən isə, məqaləni maarif fədailərindən biri olan Hacı Sanılı haqqında yazı ilə başlamaq istəyirəm.

Azərbaycan pədaqoji fikir tarixində görkəmli yer tutan əsl xalq ziyalısı, pədaqoq, metodist, istedadlı müəllim, xalqın azadlığı və səadəti uğrunda yorulmadan mübarizə aparan simalardan biri Hacı Kərim Sanılı

olmuşdur. O, 1878-ci ildə Qazax qəzasının Çaylı Kəsəmənli kəndində anadan olmuşdur. Yoxsulluğu və vəsaitinin olmamasından 1893-cü ildə dövlət hesabına Qori müəllimlər seminariyasında oxuyur. 1898-1902-ci illər Xaçmaz məktəbində rus dilindən dərs deyərək, həm də müdir vəzifəsində çalışır. Yelizavetpol xalq məktəbləri direktorunun icazəsi ilə yeni açılmış məscid məktəbinə təyin olunsada, gənc nəslə şəriət dərslərinə dair zəruri biliklər vermək iqtidarında olmadığını yaxşı bilir. Və həmin məktəbin ikisinifli rus-tatar məktəbinə çevrilməsi üçün ardıcıl mübarizə aparır. O, hətta azərbaycanlı qızların qız məktəbinə getməsi üçün ciddi əməli fəaliyyət göstərir. Yerli əhali üçün 1905-ci ildə birsinifli ibtidai məktəblərdə tədris planı hazırlayan komissiyada da yaxından iştirak edir. Sanılının səyi nəticəsində Dağ Kəsəmənli məktəbində müsəlman qızları da rus dili öyrənməyə başlamışdılar. 1910-cu ildə o, Sankt-Peterburqa ezam olunaraq Müəllimlər İnstitutu nəzdində təşkil edilən əl əməyi kursunu bitirir və bu fəndən uzun müddət dərs deyir. Onun molla adı olmadığı üçün ana dili və şəriətdən dərs deməyə icazə vermirlər. 1917-ci ilin Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabı baş verəndən sonar Tiflisdən Bakıya gələn Sanılı 1918-1922-ci illərdə Qazax qəzasının hakimi vəzifəsində çalışır. 1921-ci ildə Maarif Komissarlığında yaradılan Elmi Şurada ümumtəhsil məktəbləri üçün tədris planı, proqramlar, dərsliklər yaratmaq məsələləri ilə məşğul olur. 1922-ci ilin mart ayında görkəmli dövlət xadimi və inqilabçı Səmədağa Ağamalıoğlunun rəhbərliyi ilə yaradılan Yeni Əlifba Komitəsinin ən işgüzar fəallarından biri də Hacı Kərim Sanılı olmuşdur. O, hər bir dərslik üçün metodik tələblərə uyğun əsərlər yazır, “Böyüklər üçün Əlifba” kitabı, “Türk Əlifbası”, üçüncü il adlı dərsliklər tərtib etmişdir. Hörmətli pedaqoq mətnlərin başa düşülməsi və dərinlən mənimsənilməsi, tərbiyəvi cəhətdən təsirli olması üçün dərsliklərə daxil etdiyi əsərlərin seçilməsində bacarıqlı bir pedaqoq kimi uşaqların yaş xüsusiyyətlərini də nəzərə alırdı.

Milli dəyərlərimizin şagirdlərə kiçik yaşlarından başlayaraq öyrədilməsini əsas götürən Hacı Kərim Sanılı bərəsində bu fikri cəsərlə demək olar ki, onun yaratdığı pedaqoji sistemin əsasını əmək və əməyə məhəbbət tərbiyəsi təşkil edir. Əslində, onun ədris etdiyi fənn və dərsliklər müasir dövrümüzə “Həyat Bilgisi” kimi tanınan fənnin tədrisi olub desək heç də yanılmırıq. Rəsmxətt və rəsm fənlərini də gözəl bilən Sanılı şifahi xalq ədəbiyyatımızdan götürdüyü şer, kiçik hekayə nümunələrini gözəl illüstrasiyalar şəklinə şagirdlərə çatdırmaqla, onların zehni inkişafına, təxəllüyünün formalaşmasına həmişə önəm vermişdir. O, “Difai”, “Müdafiə” partiya özlərindən biri olduğundan, polis idarələri tərəfindən təqib olunurdu. Odur ki, bu səbəbdən də iş yerini tez-tez dəyişirdi.

Hacı Kərim Sanılı ömrünün 40 ilindən çoxunu məktəb və mədəniyyət ocaqlarının genişləməsinə, yeni əsaslarla təlim-tərbiyə işlərinin qurulmasında hazırladığı proqramların tərtibinə, məktəb yaşlı uşaqların, yaşlı əhalinin məktəblərə cəlb edilməsinə, Yeni Əlifbanın tədrisi üçün dərsliklərin tərtibində Azərbaycan orfoqrafiyasının yaradılmasına sərf etmişdir. O, da 1937-ci ilin qurbanlarından birinə çevrilmişdir. Onun pedaqoji fəaliyyəti layiqincə öyrənilməmiş, ömür səhifəsinin yarımçıq qalmış işləri bağlı səyflərdə qalmış, uşaq psixologiyasının bütün incəliklərini özündə əks etdirən çoxlu şer nümunələri isə tədqiqatdan kənar qalmışdır.

İki görkəmli maarif fədaisinin həyat səhifəsinə nəzər salmamışdan əvvəl Abbasquluğa ağa Bakıxanovun bu dəyərlə kəlamları ilə mövzuya keçid etmək mümkündür, “tarix elə danışmayan natiqdır ki, xələflərin bütün vəsiyyətlərini bütün təfsilat və təriflərlə xələflərə bildirir, ehtiyac və rifah səbəblərini tərəqqi və tənəzzül yollarını anladır”.

İlk günahsız repressiya qurbanları altı nəfər: Böyükağa Talıblı, Bəkir Çobanzadə, Vəli Xuluflu, Hənəfi Zeynalı, Əhməd Cavad, Məmmədkazım Ələkbərli olmuşdur. Müstəntiq dünya şöhrətli alim olan Bəkir Çobanzadəni tutarlı faktı olmadığından, türklərlə əlaqədə olduğu üstündə ittiham etmişdi.

Bəkir Vahab oğlu Çobanzadə 1893-cü ilin mayın 15-də Krım şəhəri Qarasubazarda anadan olmuşdur. 1908-ci ildə ibtidai gimnaziyanı bitirdikdən sonra müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti tərəfindən 1914-cü ildə İstanbulda liseyin ədəbiyyat şöbəsində, sonra universitetində ərəb və fransız dilləri üzrə kursları bitirmişdir. Ardınca o, Budapeşt Universitetinin tarix-filologiya fakültəsinə daxil olmuş 1918-ci ilə qədər orada təhsil almışdır.

1920-ci ildə məşhur akademik İqnats Qoldsiyerin elmi rəhbərliyi ilə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra Tavriya Universitetinin dəvəti ilə Krıma qayıtmış və dilşilik kafedrasının dosenti təyin edilmişdir. 1922-ci ildə professor adını alan Bəkir iki ildən sonra Krım Universitetinin rektoru olmuşdur. Elə həmin ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin dəvəti ilə o, Bakıya gəlmiş, həm Şərq fakültəsinin dekanı, həm də türk dili və ədəbiyyatı kafedrasının professoru seçilmişdir. 1925-1933-cü illərdə Azərbaycan Terminologiya Komitəsinin humanitar bölməsinin sədr müavini, sədri və rəhbəri olmuşdur. 1932-ci ildən SSRİ EA-nın Azərbaycan filialında dil bölməsinin baş elmi mütəxəssisi, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika və Psixologiya İnstitutunun həqiqi üzvü olmuşdur. 1930-1934-cü illərdə Fərqanə Ali Pedaqoji

İnstitutunda özbək dili və ədəbiyyatı kafedrasının professoru işləmiş, 1935-ci ildə Paris Dilçilik Cəmiyyətinin üzvü seçilmişdir.

Bəkir Çobanzadə bütün türk illərini, alman, macar, fransız, ərəb, fars, rus dilini bilirdi. O, 150-dən çox kitab və məqalələrin müəllifi idi. Yüzlərlə dilçi və ədəbiyyatşünas mütəxəssisi hazırlayan, öz ixtisası üzrə Sovet Şərqi'nin ilk professoru olan Bəkir Vahab oğlu Vahabzadə 1924-cü ildə Bakıda yaşadığı dövrdə əksinqilabi fəaliyyətinə görə 1937-ci ilin yanvarın 26-da həbs edilmiş, həmin ilin oktyabrın 12-də güllələnməyə məkum edilmişdir. Onun həyat yoldaşı Ruqiyyə xanım Gireyevnanın üç il qabaq müraciətindən sonra və 1957-ci ilin iyunun 6-da SSRİ Ali Məhkəməsi Hərbi Kollegiyasının qərarı ilə iş xətm olunmuşdur.

Günahsız güllələnən maarif fədailərindən biri də Hənəfi Zeynallı olmuşdur. Hənəfi Baba oğlu Zeynallı 1896-cı ildə Bakıda dəmirçi-nalbənd ailəsində anadan olmuş, altı yaşında ikən yetim qalmışdır. O, 1916-cı ildə Bakı Dövlət Politexnik məktəbinə, sonradan müsbiqə imtahanı ilə Moskva Ali Texniki İnstitutuna daxil olmuşdur. O, bolşeviklər partiyasının üzvü kimi həm partiya işlərində işləmiş, həm də müəllimlik etmişdir. 1922-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuş, 1927-ci ildə təyinatını Şərq fakültəsinin Azərbaycan türk ədəbiyyatı tarixi kafedrasına, ardınca isə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna almışdır. 1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının baş direktoru olan Hənəfi Zeynallı, 1923-1931-ci illərdə "Kommunist" qəzeti, "Maarif və Mədəniyyət", "İnqilab və Mədəniyyət", "Maarif işçisi" jurnallarında əməkdaşlıq etmiş, geniş miqyaslı ədəbi-publisistik yazılarla çıxış etmişdir.

1930-cu ildən dosent olan Hənəfi həmin ildən Azərb.DETİ-nun ədəbiyyat bölməsində folklor qrupuna rəhbərlik edərək, V.İ.Leninin əsərlərinin tərcüməçilərindən biri olur. 1926-cı ildə yazdığı "Azərbaycan atalar sözləri və məsəllər", 1928-ci ildə "Türk ədəbiyyatı üzrə iş kitabı", folklor, terminologiya və sair ilə bağlı çoxlu məqalələr yazmışdır.

1937-ci il 28 yanvar tarixində o, Ruhulla Axundovun əksinqilabi qrupunun üzvü kimi həbs olunanadək, Ədəbiyyat və Dilçilik İnstitutunda dil və ədəbiyyat şöbəsinə rəhbərlik edərək, həm də elmi katib olmuşdur. 1937-ci il 20 sentyabr tarixində onu elm cəbhəsində ziyanlı işlər apararaq orta təhsil müəssisələri üçün dil və ədəbiyyat dərsləklərinin müntəzəm buraxılmasına guya mane olduğuna görə yenidən imtahan edirlər. Qarayaxma kompaniyasının fikrincə, o, ziyanlı terminologiyalar və orfoqrafiyalar tərtib edərək o ziyalılar arasında yaymış, M.F.Axundovun əsərlərinin, "Molla Nəsrəddin" in nəşrinin bilərəkdən saxtalaşdıraraq, əvəzinə "Koroğlu" dastanının materiallarını toplamışdır. Əslində o, Azərbaycanın müstəqillik ideyasını əks etdirən inqilabi folklor tərəfdarlarının əsərlərini toplamalı idi. Bu və bir sıra "günahları" boynuna qoyularaq 1937-ci ilin 13 oktyabrında o, da Bakıda güllələndi. Onun həyat yoldaşı Səyyarə Səttar qızı Şərifova səkkiz il müddətində həbsdə saxlandı. 1957-ci il martın 30-u SSRİ Ali Məhkəməsi bu işin cinayət tərkibli olmadığı üçün rədd etdi və işə xitam verildi.

Nəticə

Məqalədə Azərbaycanın üç tanınmış, görkəmli ziyalısının represiya tüğyanına düşən talelərindən bəhs edilir. Bu cür ziyalılarımızın bütün türk dünyasında, ümumiyyətlə bütün dünyada tanınmasında fəal iştirak etmək bizim kimi gənc tədqiqatçı-pedaqoqların üzünə düşür. Onların titullarını təqdim edirik: Hacı Kərim Canlı (1878-1937) -Qori müəllimlər seminarıyının məzunu; Xaçmaz orta məktəbinin müdiri; Sankt-Peterburq müəllimlər İnstitutunun məzunu; Qazax qəzasının hakimi; Yeni Əlifba Komitəsinin ilk fəallarındn biri; ikili, üç sinifli rus-tatar məktəbinin təşkilatçısı; pedaqoji metodist; Azərbaycan orfoqrafiyasının yaradıcısı; pedaqoji təhsil sisteminin əsasını qoyan; əlifba dərsləklərinin tərtibçisi.

Bəkir Vahab oğlu Çobanzadə (1893-1937) - ibtidai gimnaziya; İstanbul litseyi; Budapeşt Univerisitetinin tarix-filologiya fakültəsinin məzunu; Krım Univerisitetinin rektoru; professor; Azərbaycan Dövlət Univerisitetinin Şərq Fakültəsinin dekanı; Umymittifaq Yeni Əlifba Mərkəzi Komitəsinin Elmi Şurasının Sədri; Azərbaycan Terminologiya Komitəsinin humanitar bölməsinin rəhbəri; SSRİ EA-nın Azərbaycan filialında dil bölməsinin baş elmi mütəxəssisi; Azərbaycan ET Pedaqogika və Psixologiya İnstitutunun həqiqi üzvü, Fərqanə Ali Pedaqoji İnstitutunun Özbək dili və ədəbiyyatı kafedrasının professoru; Paris Dilçilik Cəmiyyətinin üzvü; bütün türk dillərinin; alman, macar, fransız, ərəb, fars, rus dillərinin mahir bilicisi; sovet şərqi'nin ilk professoru.

Hənəfi Baba oğlu Zeynallı (1896-1937) Bakı Orta Politexnik məktəbi, Moskva Ali Texniki İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsi, Azərbaycan türk ədəbiyyatı kafedrası; Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun məzunu; Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının baş direktoru; Azərb.DETU-nun ədəbiyyat bölməsinin folklorqrupunun rəhbəri; Azərb. ədəbiyyat və Dilçilik İnstitutunda Dil və ədəbiyyat şöbəsinin rəhbəri; Azərb. atalar sözləri və məsəlləri, folklor, terminologiya, qəzet, jurnallarda ədəbi-publisistik yazıların müəllifi.

Ədəbiyyat

1. 100-in elm və təhsil məbədi Bakı Dövlət Universiteti, Bakı – 2019 s.295 86s.
2. Fətəliyev F.Q., İsayev İ.N. Pedaqoji irsimizdən: Hacı Kərim Sanılı, Bakı 1991/Pedaqoji İnstitut tələbələri üçün vəsait 77s.
3. Bayramov T. Tarixin yarımçıq səhifəsi. Repressiya qurbanları/Azərbaycan 2003. 13.X 7s.
4. Bünyadov Z. “Qırmızı Terror” Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı Bakı-1993 s.253 Elm qırımı, Fəciə

Rəyçi: dos. E.Səmədova

Göndərilib: 19.12.2020

Qəbul edilib: 21.12.2020